

dr hab. Dorota Siemieniecka, prof. UMK
Wydział Filozofii i Nauk Społecznych
Instytut Nauk Pedagogicznych UMK

Recenzja rozprawy doktorskiej

Mgr Sandry Brzeskiej-Zagrody

pt. Media a pedagogiczna terapia dzieci i młodzieży ze spektrum zaburzeń autystycznych

napisanej pod kierunkiem naukowym dr hab. Macieja Tanasia, prof. APS (Akademii Pedagogiki Specjalnej im. M.Grzegorzewskiej w Warszawie). Recenzentem pomocniczym pracy była dr Agnieszka Kolek

Wstęp

ASD stanowi jedno z powszechnych zaburzeń rozwojowych (American Psychiatric Association, 2013). Osoby autystyczne często mają trudności w nawiązywaniu kontaktów społecznych, komunikacji, adaptacji i postrzeganiu sensorycznym (por. Howlin, Asgharian, 1999). Nowe technologie, w tym te oparte o sztuczną inteligencję otwierają przed nauczycielami i terapeutami zupełnie nowe perspektywy pracy. Już dziś oprogramowanie pozwala na symulacje zjawisk oraz nawiązywanie relacji z innymi osobami, ale również wchodzenie w interakcje z asystentami oprogramowania (awatarami), co może rozwijać umiejętności komunikacyjne w terapii autyzmu. Funkcje programów pozwalają na rozwój społeczny, emocjonalny i poznawczy uczniów (por. Ganz, 2007). Komputery i oprogramowanie wykorzystywane w terapii dzieci autystycznych pozwalają zarówno na wspomaganie diagnozowania zaburzeń autystycznych, jak i realizację zindywidualizowanej terapii. Ciekawe możliwości otwierają się również przed zastosowaniem robotów w terapii. Już dziś wykorzystuje się specjalne roboty terapeutyczne przeznaczone do pracy z dziećmi autystycznymi i wyposażone w AI. Pozwalają na uczenie się przez dzieci i młodzież reakcji emocjonalnych podczas specjalnie opracowanych zadań. Terapia ta realizowana jest przy obecności terapeuty. W literaturze zwraca się uwagę na możliwości wspomaganie terapii dzieci autystycznych przez komputery i media (np. w obszarze rozwoju komunikacji, por. Ramdoss, Lang, Mulloy, Franco, O'Reilly, Didden, Lancioni, 2011). Już dziś stosowane jest oprogramowanie pozwalające na naukę komunikacji werbalnej i niewerbalnej. Badania ukazują, że dzieci chętniej wchodzi w relację z robotami uczącymi, niż nauczycielem. Prowadzenie terapii wymaga jednak szczególnego przygotowania zarówno w zakresie planowania tego procesu (celów, zadań) jak i projektowania przez nauczyciela środowiska umożliwiającego indywidualizację pracy.

Autorka przedstawionej do recenzji pracy doktorskiej podjęła się badań dotyczących zastosowania mediów w terapii pedagogicznej dzieci i młodzieży ze spektrum autyzmu. Zastosowanie mediów w terapii w tym przypadku ma szereg zalet, są to m.in: indywidualizacja (uwzględnienie potrzeb, umiejętności, zdolności dziecka), interaktywność i atrakcyjność programu oparta o wielozmysłowość (np. atrakcyjne informacje zwrotne, dialog z programem), w obszarze dydaktyki można wymienić możliwości takie jak: hierarchizacja, strukturyzacja treści, stopniowanie poziomu trudności. Można też dostosowywać czas realizacji zadań, pracować grupowo i indywidualnie.

Analiza zawartości treściowej pracy doktorskiej wraz z uwagami

Praca składa się ze wstępu, pięciu rozdziałów merytorycznych, bibliografii, aneksów. Pierwszy rozdział ma charakter teoretyczny, drugi zawiera metodologię badań własnych, w trzecim rozdziale zamieszczono wyniki badań. Treści rozdziału czwartego zawierają wnioski z badań i dyskusję wyników. W piątym rozdziale autorka zamieściła model zajęć terapeutycznych online z osobami ze spektrum autyzmu.

Część teoretyczna pracy

We wstępie, autorka pracy zapoznaje czytelnika z zawartością treściową pracy, charakteryzując po kolei kluczowe zagadnienia. Praca zawiera opis terminologii, rysu historycznego spektrum autyzmu, etiologię i kryteria diagnostyczne. Kolejno dokonano analizy funkcjonowania dzieci i młodzieży w różnych etapach życia. Zwrócono uwagę na bariery oraz możliwości pracy terapeutycznej z wykorzystaniem mediów. Autorka w swojej pracy opisuje też kompetencje nauczycieli, podkreśla przy tym w szczególności rolę i znaczenie kompetencji medialnych nauczycieli. Celem zrealizowanych badań było poznanie przebiegu terapii pedagogicznej dzieci i młodzieży realizowanej z wykorzystaniem mediów oraz opracowanie modelu teoretycznego zajęć terapeutycznych on-line.

W rozdziale 1 zamieszczono przegląd teoretyczny, który został opracowany na podstawie studiów literatury przedmiotu. Autorka opisuje terminologię spektrum autyzmu za Leo Kannerem, Hansem Aspergerem, Gunią Suchariową i Lorny Wing-prekursorami badań nad autyzmem. Zwrócono uwagę na opis autyzmu i jego przejawy, a także kryteria diagnostyczne (opisanych przez Christophera Gillberga w 1989 roku oraz tych opublikowanych w DSM-II i III). W treściach pracy ukazany został rozwój pojęcia *zaburzenia autystyczne* oraz *autystyczne spektrum zaburzeń*. Kolejno w szczegółowy sposób przywołane zostały symptomy spektrum zaburzeń autystycznych. Przedstawiono ewolucję pojęć, obszarów definicyjnych, kryteriów

diagnostycznych zaburzeń ze spektrum autyzmu. W pracy ujęto etiologię zaburzeń autystycznych rozważaną w kontekście aspektów: środowiskowych uwarunkowań, genetycznych, biologicznych i neurochemicznych. W opisie uwzględniono współczesne ujęcie etiologii ASD odnoszące się do kontekstów oddziaływania czynników neurologicznych i zaburzeń percepcji sensorycznej oraz słabej centralnej koherencji (s.20-21). Autorka w podrozdziale opisuje również koncepcję Teorii umysłu.

W pracy doktorskiej zamieszczono treści dotyczące charakterystyki głównych zaburzeń mieszczących się w spektrum zaburzeń autystycznych, zwracając uwagę na możliwości rozpoznawania ich przed 3 rokiem życia dziecka i diagnozowaniem w wieku 3-4 lat. Diagnostyką na tym etapie życia dzieci zajmują się pediatrzy. W pracy opisano trudności osób ze spektrum autyzmu występujące w obszarze społecznym (takie jak: opanowanie mowy, lub opóźnienie jej rozwoju, problemy z umiejętnością wykorzystania języka, stereotypie językowe, rygorizm słowny), trudności w obszarze wzajemności społeczno-emocjonalnej (dysfunkcje zachowań społecznych, trudności w nawiązywaniu kontaktów emocjonalnych, relacji społecznych, ograniczony kontakt wzrokowy), powtarzające się wzory zachowań (stany pobudzenia-wycofania, sztywność zachowań, schematyzm, stereotypowość zachowań), percepcję Gestalt (trudności w odróżnianiu zadań ważnych od mniej istotnych). Autorka pracy doktorskiej przywołuje inne trudności towarzyszące osobom ze spektrum autyzmu, takie jak: wybiórczość przyjmowanych pokarmów, zaburzenia odbioru i przetwarzania bodźców zmysłowych, problemy z intensywnością odczuwanych smaków czy zapachów. Podrozdział 1.1.5 poświęcono wczesnej interwencji i diagnozie spektrum autyzmu. Doktorantka opisuje w nim analizę behawioralną, jakościową oraz sam proces diagnozy zwracając uwagę na jego etapowy charakter (opisano: objawy osiowe, identyfikację cech, ocenę funkcjonowania dziecka). W pracy zamieszczono opis dostępnych testów diagnostycznych (m.in. STAT, ADI-R i ADOS-2, BOSA). Mgr Sandra Brzeska-Zagroba powołuje się na autorytety w dziedzinie badań nad autyzmem (m.in. publikacje Jacka Bleszyńskiego, Elżbiety Lubińskiej-Kościółek oraz Jolanty Zielińskiej). Szczegółowo opisuje badania nad predyktorami autyzmu i jego objawami (za: Anną Prokopiak i Ewą Pisulą). W pracy zaprezentowana została systematyzacja zachowań dzieci 0-36 m-cy określanych jako triada autystyczna (s.30-31). Podkreślono znaczenie wczesnej diagnozy i interwencji. W zaprezentowanych treściach kolejno opisano metody oraz oddziaływanie terapeutyczne stosowane w pracy z osobami ze spektrum autyzmu. Szczególnie zwrócono uwagę na czynniki, które należy brać pod uwagę w działaniach terapeutycznych (m.in. takie jak: indywidualne predyspozycje ucznia, przejawiane zachowania deficytu komunikacyjne i społeczne, za: Jackiem Bleszyńskim). Autorka opisuje cechy programu terapii i metody (szczegółowo scharakteryzowano różne podejścia m.in. dyrektywne i niedyrektywne). W treściach wymieniane są działania terapeutyczne oparte o terapię behawioralną,

Stosowaną Analizę Zachowań, Metodę Symulowanych Seryjnych Powtórzeń, Program TEACCH). Kolejno opisano zaburzenia i trudności osób ze spektrum zaburzeń autystycznych w poszczególnych etapach edukacji, wychowania i terapii. Dostrzeżono bariery w pracy z dziećmi z tym zaburzeniem (takie jak m.in.: postrzeganie ich jako stwarzających trudności, wiktyimizacja, przejawianie przez dzieci problemów w interpretacji wyrażen idiomatycznych, czy przenośnych). Autorka słusznie konkluduje, że ważne jest podejście indywidualne do uczniów posiadających te trudności. Istotne są zatem kompetencje nauczyciela i jego profesjonalne podejście oparte o humanizm, bezwarunkową akceptację, ukierunkowane na rozwój wiedzy ucznia, jego zdolności i umiejętności (autorka pracy doktorskiej s. 41-42 za: Zińczuk). Indywidualizacja została opisana w kolejnym podrozdziale dysertacji poświęconym Indywidualnemu Programowi Edukacyjno-Terapeutycznemu. W tej części zwraca się uwagę na szereg trudności i problemów towarzyszących pracy z dziećmi ze spektrum zaburzeń autystycznych (w tym występowanie zachowań autoagresywnych, stresu, bullyingu). Przytoczono w niej jasne zalecenia do pracy z dziećmi (s.43-44). W części poświęconej wychowaniu i terapii dzieci ze spektrum zaburzeń autystycznych w okresie edukacji wczesnoszkolnej opisano zalecenia dotyczące obowiązku szkolnego, organizacji środowiska uczenia się (społecznego np. klasy) oraz wspierania ucznia podczas zajęć lekcyjnych. Praca ta-na co wskazuje doktorantka- stanowi wyzwanie i niesie nie tylko trudności, ale i ma swoje zalety. Podrozdział 1.2.4 poświęcono terapii, wychowaniu i edukacji dzieci i młodzieży w okresie adolescencji. Zwrócono w nim uwagę na objawy behawioralne autyzmu oraz zasady pracy z dorastającymi uczniami z ASD (s.48-49). Wiele uwagi poświęcono trudnościom młodych osób z ASD, specyfice rozwoju poczucia własnej wartości oraz rozwojowi psychoseksualnemu. Następny podrozdział dotyczy dorosłości osób ze spektrum autyzmu. Podjęto w nim kwestie rehabilitacji oraz podejmowania przez osoby z ASD aktywności zawodowej. Autorka podkreśla konieczność wsparcia i pomocy w kierowaniu rozwojem osób ze spektrum zaburzeń autystycznych. Podrozdział 1.3 poświęcono Pedagogice Medialnej. Rozdział zawiera definicje podstawowych pojęć oraz zagadnienia teoretyczne związane z wpływem mediów na rozwój dzieci i młodzieży. Opisano w nim pojęcie mediów, a także model relacji pomiędzy dydaktyką mediów a badaniami nad mediami, wychowaniem do mediów, pedagogiką, pedagogiką mediów oraz dydaktyk szczegółowych i dyscyplin pokrewnych. Odwołano się do definicji pedagogiki medialnej autorstwa Macieja Tanasia i Wacława Strykowskiego. Doktorantka dokonała pogrupowania nurtów i ujęć teoretycznych obszaru pedagogiki mediów, w prawidłowy sposób przyporządkowując reprezentantów subdyscypliny pedagogiki (za: Hukiem). Kolejno przeszła do opisu konektywizmu, jako koncepcji uczenia się z wykorzystaniem mediów (uwzględniając rolę zasobów multimedialnych). W tym miejscu jednak przywołałabym oryginalne źródła autorstwa George Simensa, Stevena Downesa, Sugatry Mitry lub opracowań tej koncepcji w ujęciu bardziej kompleksowym zamieszczonym w publikacjach: *Teorie kształcenia w świecie*

cyfrowym (Siemieniecka, Siemieniecki, 2019) lub publikacjach na temat aspektów teoretycznych i praktycznych konektywizmu (np. Siemieniecka, 2014, 2015, 2023). Również uważam za istotne rozszerzenie wątku pedagogiki kognitywistycznej (s.60-61 pracy). Nurt teorii kognitywistyczno-konstruktywistycznej i konektywizm opisane w dysertacji w mojej opinii dobrze wpisują się w obszar praktyki zastosowań mediów w nauczaniu i aktualnie są uwzględniane np. w dydaktyce interaktywnej ukierunkowanej na dialog z uczniem. Warto byłoby też szerzej nawiązać w recenzowanej pracy do teorii behawioralnych (mają one zastosowania w tworzeniu oprogramowania interakcyjnego i multimedialnego). W części poświęconej roli mediów w terapii pedagogicznej osób ze spektrum autyzmu uzupełniłabym początkowe treści rozdziału o opis procesu terapii z komputerem, który zaproponował w swoich publikacjach Bronisław Siemieniecki (*Komputer w diagnostyce i terapii pedagogicznej* oraz *Komputer w rewalidacji*). Opisano w nich: komunikację dziecka z komputerem, fazy terapii oraz rolę terapeuty w pracy z komputerem i oprogramowaniem. Uzupełniłabym rozdział też o wybrane treści monografii pod red. Jana Łaszczyka *Komputer w kształceniu specjalnym. Wybrane zagadnienia*. Doktorantka w następnej części tego podrozdziału zapoznaje czytelnika z oprogramowaniem i możliwościami nowych technologii w pracy terapeutycznej osób z ASD. Rozdział 1.3.5 poświęcono implikacjom wynikającym z wprowadzenia edukacji zdalnej w obliczu epidemii COVID-19. Następnie autorka opisuje etapy rozwoju mediów oraz ich funkcje, kierunki rozwoju (s.62-63) i kompetencje medialne. Opisuje też wykorzystanie technologii informacyjno -komunikacyjnych w procesie dydaktycznym i ich potencjał wychowawczy. Podrozdział ten kończą standardy obowiązujące od 2019 r. ustalone przez MNiSW. Rozdział 1.3.3. poświęcono multimediom i ich oddziaływaniom na rozwój dzieci i młodzieży. Jest w nim mowa o cywilizacji medialnej i mediosferze. Mediosfera jest tu traktowana jako środek wychowania. Autorka pracy przytacza problemy, z jakimi borykają się dzisiejsi użytkownicy Internetu. W podrozdziale 1.3.6 opisano zastosowanie multimedialnych technologii wspomagających terapię pedagogiczną osób ze spektrum autyzmu m.in. Cogmed Robo-Memo, System Treningu Pamięci Roboczej Cogmed, Cognitomniac, Autimo, TaLNA, Przyjazne Aplikacje, Serwis MamSwojŚwiat, platforma Quizizz.

Część badawcza pracy doktorskiej

Część metodologiczną badań własnych otwiera podrozdział, w którym opisano przedmiot i cel badań. Przedmiotem badań doktorantka uczyniła wykorzystanie mediów przez nauczycieli i terapeutów w terapii pedagogicznej dzieci i młodzieży ze spektrum autyzmu. Celem poznawczym pracy badawczej jest poznanie przebiegu realizacji terapii pedagogicznej dzieci i młodzieży ze spektrum autyzmu z wykorzystaniem mediów. Celem teoretycznym pracy natomiast było opracowanie modelu teoretycznego zajęć terapeutycznych, zaś celem praktycznym jest wskazanie

możliwości wykorzystania programów i aplikacji internetowych w terapii pedagogicznej z dziećmi i młodzieżą ze spektrum autyzmu (s.101). Autorka pracy prawidłowo sformułowała problemy badawcze. Główny cel dotyczył oceny stosowania mediów w pedagogicznej terapii dzieci i młodzieży ze spektrum autyzmu. Doktorantka sformułowała też cele szczegółowe, a także hipotezę główną i szczegółowe. W treściach dokonano opisu zmiennych i wskaźników (s.102-103). Autorka pracy w badaniu zastosowała metodę sondażu diagnostycznego, technikę ankiety. Na potrzeby badań własnych skonstruowała autorski kwestionariusz ankiety składający się z 57 pytań, do pomiaru poziomu samooceny wykorzystała też Skalę Samooceny Rosenberga. Badania zrealizowała w okresie od października 2021 do lutego 2022. W związku z tym, że badania prowadzone były podczas trwania pandemii COVID przeprowadzono je za pośrednictwem Microsoft Forms. Dobór próby badawczej miał charakter celowy, badaniami objęto nauczycieli i terapeutów pracujących z dziećmi i młodzieżą ze spektrum autyzmu w różnych placówkach edukacyjnych (patrz opis: s.107). Wyniki poddano analizie statystycznej SPSS Statistics. Badania miały na celu wyróżnienie czynników warunkujących stosowanie (i jego częstość) mediów w terapii dzieci i młodzieży ze spektrum autyzmu (s.108). Następnie doktorantka w sposób przejrzysty zaprezentowała wyniki badań, na oddzielnych stronach opisując ich podsumowania, (co ułatwia zapoznanie się z nimi i tworzy przejrzysty układ). Rozdział IV zawiera wnioski z badań i dyskusję wyników. Doktorantka konkluduje, że w pracy terapeutycznej z osobami z ASD z mediów częściej korzystają osoby radzące sobie dobrze ze stresem, częściej są one wykorzystywane też przez osoby asertywne (rzadziej przez osoby wysoko i nisko asertywne). Z mediów (w aspekcie terapeutycznym i edukacyjnym) częściej korzystają nauczyciele z wysokim i przeciętnym poziomem samooceny. Z edukacyjnych narzędzi (usług, aplikacji internetowych) częściej korzystają nauczyciele uznający swoją relację z uczniami za bardzo dobrą. Badania wykazały też, że osoby asertywne częściej stosowały narzędzia, usługi i aplikacje internetowe. Z narzędzi TIK i mediów częściej korzystają nauczyciele, którzy swoje kompetencje w zakresie TIK uznawali za wysokie i umiarkowane. Rozdział IV uznają za interesujący ze względu na szerokie osadzenie wyników badań w literaturze naukowej. Doktorantka przytacza szereg badań pozwalających na pełne umocowanie teoretyczne i uzasadnienie uzyskanych w toku jej badań wyników. Czytelne są też wnioski z badań empirycznych, w tej części syntetycznie przedstawia ona najważniejsze doniesienia płynące z jej badań. Rozdział piąty to synteza badań własnych doktorantki i analizowanej literatury. Rezultatem analiz teoretyczno-badawczych autorki pracy jest model zajęć terapeutycznych on-line z osobami ze spektrum autyzmu zamieszczony w tej części pracy (s.169). Autorka czytelnie omawia jego elementy, cele i zadania (wprowadzenie, wyjaśnienie, towarzyszenie, omówienie i zastosowanie, s. 170-171). Jak pisze autorka „to swego rodzaju instrukcja postępowania podczas nauczania zdalnego, czy hybrydowego, pozwalająca na ciągłość procesu terapii dzieci i młodzieży ze spektrum autyzmu” (s. 173).

W dysertacji doktorskiej poruszono ważne kwestie czynników związanych z kompetencjami nauczycieli/terapeutów istotnymi w kontekście korzystania z technologii/aplikacji/mediów w procesie edukacyjnym i terapeutycznym. Wyniki badań zostały zinterpretowane w relacji do innych doniesień z badań, co potwierdza refleksyjność i umiejętności doktorantki w zakresie uzasadniania i dyskusji nad uzyskanymi danymi empirycznymi. Ostatecznie uzyskane wyniki zostały uwzględnione w stworzonym spójnym modelu, który może być pomocny w terapii dzieci i młodzieży z ASD realizowanej w systemie zdalnym. Zatem doktorantka skoncentrowała się na dwóch filarach procesu terapii: nauczycielu i terapii z wykorzystaniem mediów. Praca jest ciekawa poznawczo i zawiera wiele elementów pozwalających na zastosowanie w praktyce. Rekomenduję doktorantce późniejsze opublikowanie w oddzielnych tekstach treści pracy dotyczących (1) oprogramowania przeznaczonego do terapii dzieci i młodzieży z ASD (część ta szczególnie zainteresuje nauczycieli i terapeutów) oraz (2) opracowanego autorskiego modelu, który jest ważnym i potrzebnym elementem mającym charakter innowacyjny.

Konkluzja

Praca doktorska została prawidłowo opracowana pod względem językowym. Wykorzystano właściwą strukturę pracy, wyraźnie oddzielono część teoretyczną od badawczej. Obie spełniają standardy prac naukowo-badawczych, prezentując treści zgodne z aktualnym stanem wiedzy. Doktorantka skorzystała z bogatych i różnorodnych źródeł bibliograficznych i netograficznych, łącznie 198, w tym: 113 publikacji zwartych, 78 artykułów zamieszczonych w czasopismach, 7 źródeł internetowych, które zostały właściwie dobrane, reprezentatywne dla omawianego zagadnienia, zawierają ważne pozycje piśmiennictwa naukowego. Praca doktorska zawiera ważną i zarazem interdyscyplinarną tematykę. Praca osadzona jest w obszarze pedagogiki medialnej i komputerowej diagnostyki i terapii. Metodologia zrealizowanych badań jest prawidłowa, jak i wyprowadzone przez autorkę wnioski nie budzą zastrzeżeń (w części opisującej badania są one bardzo wyraźnie wydzielone, kolejno w części związanej z interpretacją w sposób czytelny i selektywny wyróżnione). W moim przekonaniu tekst rozprawy odpowiada warunkom i wymogom określonym przepisami art. 13 Ustawy z dnia 14 marca 2003 roku o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz.U. z 2017 r., poz.1789) w zw. z art.179 ust. 2 i 3 Ustawy z dnia 3 lipca 2018 r. Przepisy wprowadzające Ustawę-Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (Dz.U z 2018 r. poz.1669). Na tej też podstawie **wnioskuje o dopuszczenie Mgr Sandry Brzeskiej-Zagroby do dalszych etapów przewodu doktorskiego** przeprowadzanego w APS w Warszawie.

Toruń, 10.07.2023 r.

dr hab. Dorota Siemieniecka, prof. UMK

